

Шморгун О. О.,
кандидат філософських наук, доцент,
провідний науковий співробітник
Інституту всесвітньої Історії НАН України

ОСОБЛИВОСТІ СПІВВІДНОШЕННЯ ЕТНО-РЕЛІГІЙНОГО ТА УНІВЕРСАЛЬНОГО В СУЧАСНИХ СОЦІАЛЬНО- ЕКОНОМІЧНИХ СИСТЕМАХ

В статті аналізується співвідношення особливого та універсального в сучасних соціально-економічних системах.

Ключові слова: економічні системи, етнорелігійний чинник, цивілізаційна типологія.

В статье анализируется соотношение уникального и универсального в современных социально-экономических системах.

Ключевые слова: социально-экономические системы, этно-религиозное измерение, цивилизационная типология.

The relations of special and universal measures in the modern socio-economic systems is analyzed in the article.

Keywords: economic system, ethno-religious factor, typology of civilizations.

Специфіка поточного моменту всесвітньо-історичного процесу полягає в тому, що загальносвітова економічна криза поєднується з кризою методологічною. Тобто на відміну від попередньої світової економічної кризи, яка розпочалась з великої економічної депресії в США, в цілому ефективну модель виходу з якої розробили провідні економісти так званого неокласичного напрямку (насамперед йдеться про історичну школу, кейнсіанство, інституціоналізм), сьогодні економічна, як і суспільна теорія, знаходяться в концептуальному тупику, а неоліберальні рецепти бодай пом'якшення загальної економічної рецесії не дають та й в принципі не можуть дати очікуваних результатів.

Все це породжує спокусу принципово змінити напрямок пошуку антикризової стратегії, намагаючись в своєрідній постмодерністській манері вивести певні емпіричні узагальнення індуктивним шляхом із самої соціальної реальності і побудувати ефективні «робочі моделі» локального антикризового розвитку. Звідсіля намагання вийти за межі власне економічної теорії і методології, звернутись до ідей, так чи інакше, пов'язаних з новітніми напрямками соціобіології, етногенетики, синергетики, і навіть психофізіології, зокрема до учення про ноосферу В. Вернацького, які претендують на докорінне оновлення методологічної бази суспільних наук, включаючи політекономію.

Йдеться про квазітеорії Ф. Тромпенаарса, Г. Ховстеда, нарешті ідею соціально-економічного генотипу Є. Маймінаса. Всі ці автори намагаються визначити різницю між так званим індивідуалістичними і колективістськими суспільствами за біологічною чи то за етнічною ознакою, зокрема на основі домінування жіночого і чоловічого начала. Більше того, достатньо розповсюдженим є навіть не соціо-, а психобіологізм, тобто концепції, які сповідує наприклад Вяч.Вс.Іванов, згідно з якими намагаються пояснити специфіку суспільств начебто притаманним їм «емоційним» правопівкульним стилем мислення або «раціональним» лівопівкульним.

В. Ліпов модернізаційні успіхи сучасних провідних держав Сходу, таких як Японія, Китай, пов'язує саме з національним типом «первісного осередку суспільства» – сім'єю. В Японії вона буцімто формувалась як основа всього соціуму за принципом «родина-держава», а в Китаї патріархальна сім'я є інституціональною основою ефективної приватної фірми. Що ж до нашої багатостраждальної держави, то той же В. Ліпов вважає, що всі проблеми України, знов таки, обумовлені нашими етнічними історичними витоками, зокрема своєрідною анти державністю української родини, яка начебто породжує клановість за типом сім'ї (шкода, що автор цієї дивовижної «концепції» не аналізує, яким чином подібні до українських однотипні мафіозні клани, які і сьогодні правлять і в Росії, і в Україні, постали на основі традиційної російської общини і в чому тут відмінність з українською родиною). При цьому В. Ліпов, очевидно продовжуючи спиратись на своє уявлення про доіндустріальні етнічні детермінанти сучасних суспільно-економічних європейських моделей розвитку, вважає, що витоки сучасного типу європейської економіки знаходяться у феодалних цехових утвореннях напівсімейного типу (які до того ж незрозумілим чином можна відтворити в Україні), чим буцімто і обумовлена їх докорінна різниця як з англосаксонською економікою, базованою на індивідуальній сім'ї атомарно-автономного типу, так і японському і китайському типах родин як первинних еталонних осередках цих, по суті, локальних цивілізаційно-державних утворень [4].

В той час як, наприклад, відомий французький дослідник Е. Тодд в книзі «Після імперії» навпаки доводить, що саме європейський тип сім'ї є основою модернізаційних процесів, в тому числі й архаїчних, мірою впливу на них сучасних західних традицій [5, с. 48-54].

Величезна кількість праць присвячена обґрунтуванню успіхів японської моделі корпоративної економіки особливими самурайським духом, який начебто і досі панує в менталітеті сучасних японців. А Ф. Фукуяма у відомій праці «Довіра» стверджує, що принципи самурайства, по суті, споріднюють американський і японський менталітет і тому вихід із кризи і порятунком не

тільки для Японії, а й США полягає у поверненні до аутентичних витоків своєї етнічної свідомості. Тут також можна згадати аналогічні праці А. Грама «Бути самураєм. Стародавні лицарські кодекси в сучасному житті», Лао Цзы, Д. Хейдера «Дао лідера», М. Фулера, Дж. Бека «Відродження економіки самураїв», В. Малявина «Китай керований. Старий добрий менеджмент» тощо.

Нарешті, найбільш вдалою, але все ж таки концептуально вразливою спробою типології сучасних держав, на наш погляд, є відома робота Б.Гаврилишина «Дороговкази в майбутнє». Її перевагою є те, що автор значно більшою мірою відривається від емпіричної реальності у порівнянні з попередніми дослідниками і будує в цілому вірні теоретичні моделі економічного, соціального і політичного устрою провідних держав світу, таких як США, Японія, Китай, Індія, а також Європейського Союзу, України і Росії. Він правильно зазначає, що в пошуках оптимальних механізмів ефективною модернізації в кожній з цих держав, яка базується на власній моделі національного буття, так чи інакше, необхідно враховувати вже існуючі стереотипи суспільно-економічного життя і особливості менталітету більшості громадян, пристосовуючи до них найбільш ефективну модель, яку він, по суті, пов'язує з японською економічною системою: «групово-кооперативні цінності», «узгоджене вільне підприємництво» і «консенсусне політичне правління», що має слугувати найбільш вдалим універсальним взірцем в тому числі і для України.

Але при цьому, нехай і не в явній формі, український вчений також виводить особливості вищезгаданих країн з етнічних відмінностей, які, слід припустити, сформувались внаслідок географічної, кліматичної, а може й етногенетичної специфіки етносів Сходу і Заходу. До того ж, залишається незрозумілим, яким чином можливо адаптувати оптимальну форму суспільного устрою, який склався на зовсім іншій етнічній основі до протилежних за суспільним устроєм і етнічним походженням держав.

Залишається не зрозумілим, чому в цілому такі вдалі, з точки зору автора «Дороговказів у майбутнє», супердержави як Японія, США, ЄС протягом останніх років переживають гостру системну кризу, яка, як зазначалось, виходить далеко за межі навіть знаменитих кіндратівських «великих хвиль» економічного циклізму. Адже навіть Китай, який останні декілька десятиліть демонстрував небачені темпи економічного розвитку (на думку деяких фахівців ця держава уже вийшла на перше місце в світі за обсягами свого ВВП) і якому багато футурологів пророкували місце незаперечного світового лідера замість США, явно входить у важку рецесію, від якої його не може порятувати знаменита патріархальна конфуціанська сім'я (між іншим існує багато переконливих доказів зв'язку неоконфуціанства з цивілізаційним занепадом

Китаю з його небаченою корупційною забюрократизованістю та шкідливості традиційного сімейного бізнесу в сучасному для розвитку ефективної конкуренції). Але головне полягає в тому, що вищезгадана «методологія» чергових «простих рішень» базується на хибних припущеннях і є лише ілюзією розв'язання вкрай складних і актуальних питань.

Тому вкрай нагальною є деміфологізація існуючої методології. В низці праць ми обстоюємо тезу про те, що менталітет сучасної креативно мислячої людини, що проживає в одному з центрів всесвітньо-історичного розвитку, мінімальним чином сформований на основі родинно-міфологічних, етногенетичних і навіть релігійних традицій. Більше того, будь-які світоглядні цінності і норми, або в термінології сучасних представників соціобіологічного етноцентризму – етногенетичні коди, не просто орієнтують на постійне відтворення вже існуючих поведінкових взірців, а часто-густо мають ознаки відвертої реакційності, обумовленої гальмуванням формування і розвитку знаменитої веберівської протестантської етики активного підприємництва [7,10]. Тому, реальна модернізація і антикризові реформи (в тому числі в Японії і Китаї) неминуче передбачає розрив з цією етнічно-родовою і навіть багато в чому релігійною традицією, виключає оперття на будь-які сімейні, патерналістські, середньовічні цехові, або притаманні рицарському або самурайському етосам, форми соціальної організації (в сучасному світі ця кланово родова архаїка зберігається і відтворюється хіба що в різного типу злочинно мафіозних угрупованнях, в тому числі і плутократично-компрадорських і тоталітарних режимах).

Сказане стосується і всіх спроб знайти оптимальну антикризову модель суспільно-економічного і політичного розвитку, шляхом спирання на той чи інший тип релігії [7,с. 77–93]. Насправді, як це не дивно на перший погляд, на протилежність до базової концепції М. Вебера, справжні світоглядні витoki знаменитої протестантської етики знаходяться зовсім не в християнстві (насамперед в Старому Заповіті), а у ренесансному елітарному вільнодумстві, зокрема відверто богоборських ідеях космічного титанізму та гуманістичному антропоцентризму і були нічим іншим, як своєрідним механізмом спрощення і свого роду традиціоналізації цього якісно нового, багато в чому уже світського світогляду з метою його адаптації до ще масової релігійної свідомості переважної більшості населення Європи, яке у своїх архаїчних уявленнях про світ фактично ще перебувало у Середніх Віках [8]. І саме тому, всі спроби довести, що на базі східних і, навіть, ісламської релігій сьогодні можлива мало не нова економічна і соціальна реформація [3] є концептуально неспроможними.

Що ж до католицизму як ціннісної основи сучасних суспільств і економік, то насправді ця релігія пережила потужні модернізації, пов'язані, знов таки, із запозиченням спочатку ідеалів правоконсервативного крила італійського Ренесансу, які знайшли своє втілення у позірній затятій опозиції до ідей європейської Реформації (насправді такі протестанські течії як квієтизм і пієтизм дуже близькі до контрреформаційних ідеалів релігійного братства з його культом не Христа, а Діви Марії, а суворий аскетизм Лютера не такий вже далекий від єзуїтського культу ієрархічного підпорядкування й ідеалу служіння спільній справі за законами авторитарного лідерства Генерала Ігнатія Лойоли, який одночасно переживав свою місію як лицарський послух Діві Марії).

І якщо вже говорити про менталітет українця, то насправді він формувався на основі зовсім не феодальних цінностей Київської Русі і не особливостей української природи (солов'їна мова, якийсь чудернацький унікальний український емоціоналізм, «співучість душі» тощо), а насамперед на основі все тих же європейських контрреформаційних впливів, які споріднюють українське козацтво з традиціями чеського гуситства, нідерландськими борцями за національне визволення і навіть кромвелівськими повстанцями проти компраторської монархічної тиранії. Не випадково єзуїтські коледжі, які правили за взірць і Острозькій і Києво-могилянській академіям і українськими братствам, закінчили практично всі українські гетьмани, а також «архітектор» петровських реформ видатний мислитель і державний діяч європейського масштабу Феофан Прокопович. Причому важливо підкреслити, що в даному випадку йдеться не тільки про особливе – обумовлену етнічними традиціями «народну культуру», а й споріднене з ними універсальні ментальні риси, які майже одночасно з формуванням українського етносу на початку п'ятнадцятого століття ставали надбанням масової свідомості на етапі становлення України як політичної нації європейського типу вже на початку століття шістнадцятого.

Пізніше на основі вищезгаданих контрреформаційних інтенцій вже більшою мірою не у Західній протестантській капіталістичній Європі і США, а Європі Центрально-Східній відбулось становлення світоглядних моделей соціального романтизму, в першу чергу парадигмальних характеристик патріотично орієнтованого солідаризму і корпоративізму, які, своєю чергою, концептуально зближать з християнським католицьким соціалізмом класиків утопічного соціалізму А. де Сен-Сімона і Ш. Фурє, а також засновника сучасної теоретичної соціології О. Конта. (Знов таки, начебто специфічна українська «філософія серця» П. Юркевича має свої витоки в цих же неоренесансних традиціях).

А єзуїтські ідеї релігійного служіння Діві Марії трансформувались в ідею беззавітного служіння Батьківщині та уявлення про політичного лідера, за влучним висловом Фрідріха Великого, як про «першого слугу своєї держави» (класичний приклад подібного стилю лідерства – погляди і діяльність Ш. де Голля якого називали сучасною Жанною Д'Арк) [9]. Типологічно дуже споріднені з європейськими процеси фактично стадіального розвитку і наступної модернізації, які насправді не мають нічого спільного з феодальним самурайським кодексом поведінки, відбувались і відбуваються сьогодні в сучасній Японії [6]. Причому важливо підкреслити, що в даному випадку йдеться не про індивідуалістичні і так звані колективістські суспільства, а про конструктивний синтез індивідуалізму і колективізму особливого типу.

Що ж до традиціоналістської форми цих моделей, яка вводить в оману сучасних наукоподібних міфологів від економіки і соціології, слід зазначити, що в процесі становлення якісно нових світоглядних орієнтирів на зламі епох, коли всі кодифіковані норми політичного та економічного життя спочатку феодального, а потім класичного буржуазного ладу, який переживає фазу цивілізаційного занепаду, стають історично безперспективними, ренесансна і реформаційна свідомість, спираючись на природне, а не кодифіковане право, з необхідністю набуває форми ідеалізації минулого. Це відбувається тому, що всі сучасні форми суспільного життя вже гранично дискредитували себе, а контури майбутнього ще не виразні, розпливчаті, до кінця не оформлені в струнку концептуальну схему. Часто-густо самі теоретики ренесансної і реформаційної доби знаходяться в омані щодо ступеню радикальності власних ідей, їм, наприклад, як Лютеру або європейським романтикам від Руссо до Шпенглера, чи ідеологам «консервативної революції», здається, що вони лише відновлюють втрачені ідеали, діють за принципом «нове – добре забыте старе» (що часто слугує захистом мислителям-новаторам від репресій з боку справжньої реакції).

Але насправді ця ідеалізація минулого вже орієнтована не на його консервацію, а на формування принципового нового майбутнього. Тобто в даному випадку традиціоналістські за формою та антикризові корпоративно-солідаристські моделі орієнтовані не на гранично можливу модернізацію, реконструкцію, а на докорінну креативну реструктуризацію суспільства. Що ж до претензій етноцентризму на неповторність і навіть унікальність національно-культурної та історичної самобутності, то тут насправді також має місце складний механізм своєрідного приховування універсальних механізмів за естетичним символами, що маркують причетність до

конкретної національної спільноти. За аналогію із сумнозвісною радянською формулою «радянська культура національна за формою і соціалістична за змістом» в даному випадку тут працює принцип патріотичної ідентичності: «культура унікально-національна за формою та парадигмально-універсальна за соціологічним змістом».

За часів класичного Ренесансу доби Нового часу таким аутентичним минулим, як відомо, виступала Античність, за доби Романтизму і становлення нових форм націотворення – Середньовіччя як духовно-аскетична опозиція віку машин і наживи. Хоча насправді в обох випадках «старі міхи наповнюються новим вином»: відбувається лише стилізація під старовину якісно нових світоглядних ідеалів (звідсіля й термін «нове середньовіччя», або «феодальний соціалізм», суті якого так і не зрозуміли творці «Маніфесту комуністичної партії») [6,8].

Така мімікрія під старовину часто породжує феномен прийняття удаваного за дійсне, що, як було сказано вище, призводить до ототожнення етнічно-традиціоналістської свідомості з патріотично-народницькою. Насправді, народна, етнічна культура (фолк, мелос), надихаючи художників на модерні підробки «під старовину» або вигадкування нових форм стародавності, або на «винайдення традиції» з метою все тієї ж компенсації за рахунок ідеалізації минулого відсутність чіткого розуміння моделі майбутнього, про що писали і Е. Гобсбаум [2, с. 303–353] і Б. Андерсон [1], водночас докорінно відрізняється від модерного мистецтва епохи «бурі і натиску» своєю анонімністю, усталеністю канонів. За доби романтичного народництва в дійсності відбувається переосмислення та наповнення новаторським змістом навіть архаїчних традицій і міфів. Так І. Франко у відомому творі «Захар Беркут» насправді описує не старовину Карпатської Русі XIII століття, а стилізовані під середньовіччя новітні форми громадівської патріотичної мотивації. Теж саме може сказати про народницькі ідеали «козацької християнської республіки» в «Книзі буття українського народу», які насправді вже долали контрреформаційно переосмислене православ'я, формуючи суспільну модель близьку до програмних положень соціального католицизму.

Саме цей симбіоз національної унікальності та системно – стадіальної універсальності у XX столітті тією чи іншою реалізовано в концепціях австрійського австромарскизму, японського корпоративізму, німецького ордолібералізму, французького дирижизму, шведського соціалізму, соціальній доктрині католицької церкви, «новому курсі» Ф. Рузвельта і навіть, почасти, національному корпоративізмі А. Салазара, Б. Мусоліні (на

Україні на тих же концептуальних засадах побудоване традиціоналістськи забарвлене громадянство М. Драгоманова, «Націократія» Сціброського і «Національний солідаризм» О. Бойдуника, «колекторатія» або «конкордизм» В. Винниченка та, до певної міри, консерватизм В. Липинського).

Отже, сьогодні коли міф неминучу перемогу тепер уже не комунізму, а неолібералізму у всесвітньому масштабі відходить у минуле і далі відбудуватиметься подальше саме національне геополітичне фрагментування економічно вже глобалізованого світу, об'єктивний розвиток подій буде пред'являти величезний запит на ефективні моделі суспільного розвитку, пов'язані з відновленням вже майже втрачених, – в тому числі у Європі і США, патріотично орієнтованих цінностей мобілізаційного типу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Андерсон Б. Уявлені спільноти. Міркування щодо походження й поширення націоналізму. – К.: КРИТИКА, 2001– 271 с.
2. Гобсбаум Е. Рейнджер Т. Винайдення традиції. – К.: Ніка-Центр, 2010. – 448 с.
3. Зарубина Н. Социокультурные факторы хозяйственного развития: М. Вебер и современные теории модернизации. – СПб.: РХГИ, 1998. – 288с.
4. Ліпов В. Сімейственність бізнесу як перепона і основа конкурентноспроможного розвитку // Філософія фінансової цивілізації: людина в світі грошей – К.: УБС НБУ, 2015. – С.170-178.
5. Тодд Э. Після імперії. Есе про загнивання американської системи. Львів: Кальварія, 2006. – 188с.
6. Шморгун О. О. Постекономічні цінності в контексті пошуку креативно-мобілізаційних мотивацій суспільного розвитку // Сучасні європейські культурно-історичні цінності в контексті викликів глобалізації. – К.: Фенікс, 2014. – С. 82-103.
7. Шморгун А. Проблема идентичности в системно-цивилизационном измерении // Идентичности и ценности в эпоху глобализации. – К.: Наукова думка, 2013. – С.62-169.
8. Шморгун О. Проблема цивілізаційного циклізму: системно-синергетичний підхід // Гуманітарні студії. Збірник наукових праць. – Вип. 14. К.: ВПЦ «Київський університет», 2012. – С.223–228.
9. Шморгун О. Солідаристсько-корпоративна парадигма антикризового розвитку України // Культурно-цивілізаційний простір Європи і Україна: особливості становлення та сучасні тенденції розвитку. – К.: Університет «Україна», 2010. – С.389–402.
10. Шморгун О. Ціннісно-світоглядні виміри розвитку західної цивілізації за доби Нового часу // Сучасні європейські культурно-історичні цінності в контексті викликів глобалізації. – К.: Фенікс, 2014. – С. 66-81.

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ОБДАРОВАНОЇ ДИТИНИ НАПН УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА
УКРАЇНСЬКЕ ФІЛОСОФСЬКО-ЕКОНОМІЧНЕ НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО

МАТЕРІАЛИ

Всеукраїнської науково-практичної конференції

ВЕРИФІКАЦІЯ КОГНІТИВНИХ ПРАКТИК ТА САМОРЕАЛІЗАЦІЯ ОСОБИСТОСТІ

21 жовтня 2015 року

УДК 167/168+37.04
ББК 87.255+70
В32

В32 Верифікація когнітивних практик та самореалізація особистості : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, 21 жовтня 2015 року, м. Київ. – К. : Інститут обдарованої дитини НАПН України, 2015 – 180 с.

У збірник увійшли статті та тези учасників Всеукраїнської науково-практичної конференції «Верифікація когнітивних практик та самореалізація особистості», у яких автори намагаються дослідити критичну сутність мислення людини як її основоположну здатність; визначити параметри формування обдарованості особистості в сучасних трансформаціях соціокультурних цінностей.

Роботи учасників присвячені основним тематичним напрямкам конференції:

- ✓ Теоретико-методологічні засади формування мислення особистості в сучасному світі
- ✓ Раціональні критерії встановлення відповідності між реальністю та творчим уявним образом
- ✓ Соціально-ціннісний зміст феномену обдарованості людини у вимірах мисленнєвої діяльності
- ✓ Пізнання та самореалізація як визначальні вітальні принципи
- ✓ Самореалізація особистості в освітньому просторі: соціокультурний контекст

Видання орієнтоване на фахівців у галузі філософії, педагогіки, психології, всі, хто цікавиться проблемами критичного мислення як чинника розвитку обдарованості людини в сучасних трансформаціях соціокультурних цінностей.

Статті подано в авторській редакції (збережено стилістику, орфографію та мову). Автори опублікованих матеріалів несуть відповідальність за точність наведених фактів, цитат, посилань на джерела тощо.

УДК 167/168+37.04
ББК 87.255+70